

ACC. N:R M. 14763:1-10.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: Skåne Upptecknare: Ligurd Svensson, Farstorp
Härad: V. Göinge Berättare: " "
Socken: Farstorp Berättarens yrke: lantbr.
Uppteckningsår: 1959 Född år 1918 i Farstorp

Tillägg till hvarninventeringen i Farstorps
socken år 1954. s. 1-10.
(se M. 14401:1-100.)

TILLÄGG till KVARNINVENTERINGEN för FARSTORPS sn.

(Dec. 1959)

Tillägg 1

Kvarnställe nr 2. Boa sågkvarn.

Tillägg till historiken:

På hösten 1796 förrättades syn å Göinge häraders samtliga sågkvarnar i och för kommande skattläggning. I Farstorps sn synades sågkvarnar i Boa, Tofta, Matberga, Gammalstorp och Skeröd. Syneprotokollet finns å LLA (Krist. Landskont. G IX).

Vid synen i Boa den 2 sept. 1796 konstateras, att sågkvarnen är nybyggd "förledit är nordväst från gården - - å hemmanets utmark intill en från kjerr och mosar å ägorna ledd bäck, hvar till Mornarps ägor på västra sidan tillstöta". "Damwärket är af trä och jordvall med någon sten samt swårt att underhålla, fallet 1 1/4 alnar högt, såghjulet 2 alnar 4 tum högt och 1 1/2 aln bredt, sågbladet 2 alnar långt, sågwagnen 12 alnar lång, 1 1/4 aln bred, mellan sågbladet och grimmen 22 tum. - - Åboerne uppgifwa att de årligen såga 30 tolfte bräder till afsalu, hvar till de äga tillräckelig tillgång på egna ägor samt anhålla om skattläggning."

Eftersom "intet klander mot denna sågqvarn förekommit, samt den befinnes vara för hemmanet nyttig" beslöt syne- och skattläggningsmännen att sågkvarnen skulle bibehållas och skattläggas enl. Kungl. Förordningen av den 10 dec. 1793, för 30 tolfte bräders sågning. - Skattläggningen fastställdes av Kammarkollegium 1804.

Kvarnställe nr 9. Mjöl kvarn. Tofta.

Historik, tillägg och rättelse:

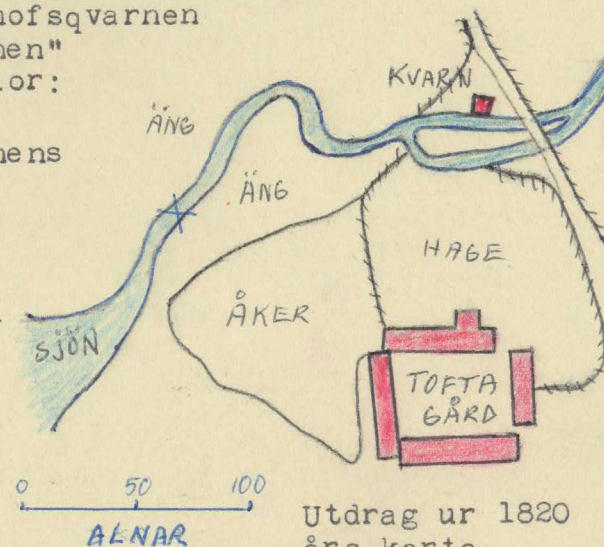
(Min uppgift i Kvarninventeringen att kvarnen varit sågkvarn är tyvärr felaktig, beroende på att jag å 1820 års karta förväxlat vissa inägo- och utmarks-ägonummer. - Sågkvarnen låg istället på kvarnställe nr 10.)

Redan Buhrmans karta 1684 markerar en kvarn vid bäcken här strax nedan sjöns utlopp. Under 1700-talet fanns här emellertid ingen kvarn. Däremot fanns nära sjön en hålldamm (vid X å kartskissen) till förmån för den längre nedströms liggande såg- och mjöl kvarnen Tofta mölla (kvarnställe nr 10). Möjligen avser Buhrmans kartuppgift denna gamla hålldamm.

Först strax efter år 1800 blev kvarnstället med säkerhet bebyggt. Sedan "bokhållare" N.J.Meijer nämnda år blivit ägare av Tofta gård flyttade han "husbehofsquvarnen från dess gamla plats vid sågqvarnen" till denna plats i byns mitt. Källor: se nedan.

1820 års skifteskarta visar kvarnens läge vid en slinga av bäcken. (se kartskissen här bredvid). Kvarnen låg på allmänna gatumarken, och platsen benämnes i ägobeskrivningen: "Tu åströmmarne och qvarnplanen".

Vid styckningen av Tofta gård 1821 tillföll kvarnen och fallet ägaren av hemmansdelen Tofta mölla. Efter något år, troligen år 1829, rev denne kvarnen men

Tillägg 2

bibehöll fördämningen som en hålldamm till sin egen mjöl- och sågkvarn; han hade nämligen enligt kontraktet rätt att dämna vid sjön.

Alla ovanstående data om kvarnens historia har hämtats ur protokollen från den segslitna rättegång om dämningrättigheten i Tofta, som fördes åren 1836-39. (Förvarade å gården Tofta 1¹⁰, det gamla Tofta mölla.) Här några utdrag ur de digra handlingarna:

År 1836 instämde åboarna Måns Persson i Tofta och Kjersten Troedsson i Tviggasjö åboen och kvarnägaren Ola Tufvesson i Tofta mölla för att denne genom sin hålldamm i byns mitt uppdämde vatten i sjön till skada för deras ångar. Efter att ha behandlats å tre häradsting 1836-37 gick ärendet till Lagmansrätten, som för rättade syn på platsen, och slutligen till Hovrätten. Särskilt syneprotokollet och de många vittnesmålen är av stort intresse.

Vid Lagmansrättens syn i Tofta den 6 juli 1838 synades först hålldammen på gamla kvarnplatsen med dess dammfäste och avloppslucka. Endast södra vattenrännan förde nu vatten, medan "qvarnrännans fordna plats fanns nu igenlagd med stenmur och grus samt en öfverst upplagd ekstock". Kvarnen hade legat "några alnar mera i öster inpå bygatan". - 162 alnar längre uppströms mot sjön påträffade Synerätten "tydliga märken" efter den äldre hålldamm, som enligt flera vittnens utsago funnits här för omkring 50 år sedan. En bro till en ägoväg fanns nu på platsen.

I Hovrättens dom den 15/3 1839 tilläts ägaren av Tofta mölla enligt sitt köpekontrakt att fortfarande nyttja hålldammen, dock utan att dämna högre än som varit dämt 1821. Han måste därför utriva den förhöjning av dammfästet han nyss utfört och ersätta kärandena med vissa lass hö för den skada de lidit på sina ångar.

Åren 1882-83 fördes åter rättegång under sex tingsdagar om samma hålldamm, som nu åter irriterade strandägarna vid sjön. Flera vittnen hördes och alla de gamla rättegångshandlingarna genomgicks. Rättegången slutade oavgjord med uppmaning till parterna att begära syneförrättning. (Se vidare kvarnställe nr 10)

Kvarnställe nr 10. Mjöl kvarn/sågkvarn. "Tofta mölla"

Tillägg till beskrivning och historik:

Vid fördjupning av Toftabäcken under sommaren 1959 medelst gräv-maskin har det gamla kvarnfallets rester utplånats, varigenom bäcken kunnat sänkas 85 cm. Härvid har stenmurarna båda sidor strömfåran inom gårdsområdet raserats, och träbron har ersatts med en ny bro av cementrör. Den gamla stengrunden efter kvarnbyggnaden är dock fortfarande orörd.

I de nya dikesvallarna inom kvarnområdet finns här och var rikligt med järnslag i större och mindre stycken.

Historik, rättelse och tillägg:

Kvarnstället har med säkerhet urgamla anor. Kvarnen markeras på Buhrmans karta 1684. Jordrevningsprotokollets uppgift för Tofta: "Een lijten bäckequarn derföre dhe gifua till Landgille l Dr", torde med största sannolikhet syfta på denna kvarn, lika-så 1698 uppgift om en husbehovskvarn i Tofta.

F.o.m. 1700-talets början fanns här även en sågkvarn. I 1739 års tingsutredning om sågkvarnarna säges om Tofta sågkvarn, att den uppbyggdes för 30 år sedan och att den ligger "i samma Å som en lijten mjölqvarn eller sqvalta"; "hafwer litet stöp och kan intet såga utan till hemmanets egen förnödenhet".

Protokollet från sågkvarnssynen 1796 (se ovan sid.1) berättar, att Tofta sågkvarn "ligger öster från gården på egna ägor i den så kallade Markhagen och har bredewid sig en sqvalta." Fallet är 2 alnar högt, hjulet 2 1/4 aln högt, sågbladet 2 alnar långt. "Sågen kan endast höst och vår gå och uppgifwes vara ungefär för 100 år tillbakars anlagd, samt att 30 tolfter bräder därå årligen skjäras, hwartill likwäl ingen skog å ägora finnes". Endast köpetimmer till husbehov eller "främmat timmer till betalning" sågas, varvid såglönen uppgår till 3 rst per söm.

Tillägg 4

Kort efter att Bokhållare Meijer köpt Tofta gård år 1800 flyttade han husbehovsmjolkvarnen till byns centrum (kvarnställe nr 9) där den kvarblev ett 20-tal år. Sedan gammalt hade en håll-dam funnits här uppe. (Se historiken till kvarnställe nr 9)

1820 års karta visar sågkvarnen, en drygt 20 alnar lång byggnad liggande utmed bäcken (på samma plats som de/ nuv. grundresterna). Strax intill ligger dåvarande torpets tre byggnader samt "Sågmölleplanen" och åkern "Sågmöllelyckan". Bokhållare Meijer bodde sedan något år på torpet som undantagsman, sedan han sålt Tofta gård till en fänjunkare J. Gisberg.

Vid Tofta gårds styckning 1821 köpte Meijer hemmansdelen nr 7 Möllan med därunder lydande såg- och mjolkvarn; även mjolkvarnen i byns mitt och den gamla dämningrätten vid sjön hörde hit.

År 1830 köpte Ola Tufvesson gården Möllan. Redan i nov. samma år ansökte O.T. om tullkvarnsrättighet för den nya "wattenmjolkvarn med hjul", som han uppfört vid gården. Sågmöllan var förtillfället utarrenderad. Den lilla husbehovskvarnen uppe i byn vänltydigen ~~nuiraserad~~. Tullkvarnsrättigheten beviljades av Landshövdingeämbetet 1833 och av Kammarkollegium 1836. Som mäl-delag nämnes byarna Tofta, Tviggasjö, Boa, Ubbarp och Luhr, med årlig förmalning av 220 tunnor spannmål; ränta till kronan skall årligen utgöras med 2 tunnor 6 kappor spannmål.

Åren 1836-39 pågick den långa rättegången om dämningrätten, varom förut talats (sid.3). Vid Lagmansrätts-synen den 6 juli 1838 hade Ola Tufvesson vid sin gård både tullmjolkvarn, husbehovsmjolkvarn och sågkvarn, varav såg- och husbehovskvarnen hade gemensam vattenränna och tullmjolkvarnen särskild ränna.

År 1840 köpte Olof Trulsson Tofta mölla; han hade tidigare ägt Gammalstorps mölla. År 1847 köptes Tofta mölla av åbo Nils Bro-din i Tviggasjö. År 1853 försålde Brodin gården Möllan "med der-till hörande vattenverk" till Anders Andersson från Emitslöv.

Anders Andersson, känd under namnet "Tofta möllare", ägde gården och drev kvarnrörelsen i drygt 30 års tid. Ännu på 1880-talets

början hade han både mjöl- och sågkvarnen i full drift, enligt vad 1882-83 års rättegångsprotokoll berättar (se ovan sid.3). Vid sina kvarnar hade han då ett så högt och tätt dammverk, att det stilla vattnet i kvarndammen sträckte sig ända upp till bron i byns mitt, alltså på en sträcka av cirka 700 m. Genom håll-dammen strax ovan bron kunde han sedan även dämna upp sjöns utlopp, till stor förargelse för strandägarna vid sjön.

Anders Andersson blev den siste kvarnägaren i Tofta mölla. Redan några få år efter den oavgjorda rättegången 1882-83 lade han ner kvarnrörelsen och sålde gården till sin svärson Axel Svensson, det var år 1886.

Trots att Axel Svensson aldrig drev kvarnrörelsen, benämndes han ändå allmänt "Mölle-Axeln" så länge han var bonde på gården. Ända fram till nutiden har gården allmänt gått under sin gamla benämning Tofta mölla. Namnet tycks dock på allra sista tiden börja bli bortlagt.

Axel Svensson rev ner kvarnbyggnaderna, troligen på 1890-talet. Vid bäckens första kanalisering 1899 dikades större delen av det gamla kvarnfallet ut.

Anm. Hemmanet Tofta mölla bestod 1821-1840 av 1/6 mtl. Efter hemmansklyvning utgjordes det därefter av 1/6 mantal.

(Så gott som samtliga här ovan lämnade uppgifter om Tofta möllas historia under 1800-talet har hämtats ur gårdens rikhaltiga arkivsamling.) - Även det å nästa sida relaterade syneprotokollet å Tågarps kvarn 1852 förvaras i nämnda samling.)

Kvarnställe nr 33. Mjöl kvarn/sågkvarn. "Tågarps kvarn"

Tillägg till historiken:

Under sommaren 1852 ansökte åboen och kvarnägaren Johan Andersson i Tågarp om tullkvarnsrättighet för en vattenmjöl kvarn med två par stenar.

Den 13 nov. 1852 förrättade Häradsrätten syn å kvarnen. Av protokollet framgår, att sökanden under föregående år uppfört en hjulkvarn på byns gamla kvarnplats, som han genom olika överenskomelser inlöst av Tågarps övriga åboar. 24 bönder i Sparrarp, Kälkarp, Långaröd, Länekärr, Funnarp, Olastorp, Ubbarp, Boa och Tågarp hade tecknat sig för mäldelag i sökandens nya kvarn.

Ägaren av Tofta mölla, Anders Brodin, inlade kraftig protest mot den sökta tullkvarnsrättigheten, som han befarade skulle inkräkta på hans egen tullmjöl kvarns drift och bärighet. Särskilt förbehöll han sig rätten att fritt få dämna vid Tofta mölla.

Enligt syneprotokollet hade sökanden både såg- och mjöl kvarn vid fallet, dock med var sin dammstrut. Kvarnhuset var 8 x 10 alnar, stenarna 8 spann, fallets höjd över grundstocken 2 alnar. "Vattenhjulet, som är lyckat och drifves med underfall, håller i diameter 6 alnar och kugghjulet 3 alnar. - - Endast den ena qvarnen är nu färdig. Den andra vill Sökanden inrätta lika med den färdiga." Å den stora dammvallen fanns även en flodlucka.

Med två av sina grannar, vilka befarade översvämning å sina nedströms liggande ängar, överenskom sökanden att han ej skulle såga under tiden 10 maj - 1 okt. och ej heller under denna tid dämna vid mjöl kvarnen högre än 15 tum över grundstocken.

I sitt utslag den 21 dec. 1852 tillstyrkte Häradsrätten "att Sökanden må vinna tillstånd att - - begagna sin qvarn med två par grofmäldsstenar till främmandes betjenande emot Tull, till antagen årlig förmalning af 100 tunnor säd - - å hvardera qvarnen."

Skattläggningen fastställdes 1854. - Den planerade dubbleringen av kvarnen torde ej ha utförts.

Tillägg 7

7

Kvarnställe nr 44. Mjöl kvarn. Farstorp.

Tillägg till historiken:

Kvarnen var nedlagd redan före enskiftet.

Den av byns gamla kvarnar som i enskiftesprotokollet den 25/10 1825 ensamt säges vara i behåll är den här nedan beskrivna:

Tillägg 8

Kvarnställe nr 44 b. Mjöl kvarn. Farstorp.

Historik:

På sidan 49 i Kvarninventeringen var jag tveksam om var Farstorps andra kvarn varit belägen. Vid senare studium av byns enskifteskarta har jag emellertid upptäckt kvarnen på kartan.

Den helt lilla kvarnbyggnaden låg vid bäckdraget mitt i byn, nära intill häradsvägen och i kanten av "Qvarnhagen", endast cirka 30 alnar norr om östra annexgården. Eftersom kvarnen låg strax nedströms häradsvägen där denna tvärrar över det smala bäckkärret, torde vägbanken ha utgjort dammvall till kvarnen.

Den lilla skvaltkvarnen torde inte ha funnits kvar länge efter enskiftet. Sannolikt var den borta när garveriet år 1845 byggdes ett litet stycke nedströms i samma bäck. Tradition är okänd.

Ända fram till år 1934 hade landsvägen (gamla häradsvägen) kvar sin gamla sträckning över bäckkärret och bildade här en drygt meterhög vägbank. Vid vägomläggningen nämnda år skedde stora förändringar på platsen. Bäckens rätades och nya Hästveda-vägen lades mitt genom kärret, där den korsar gamla landsvägen, vars vägbanas betydligt sänkts. - Just i själva den nuv. vägkorsningen (vid Cedervalls kafé) har en gång den gamla kvarnen legat.

Kvarnställe nr 46. "Gammalstorps mölla"

Tillägg till historiken:

Vid den allmänna sågkvarnssynen 1796 (se oven sid.1) besiktigades Gammalstorps sågkvarn den 2 sept. I protokollet heter det:

"Damfästet är af sten och en del af träd, fallet 2 1/4 al. högt, hjulet 2 1/4 al. högt och 1 3/4 al. bredt, Sägbladet groft 2 alnar långt, Sägwagnen 14 alnar lång och 1 1/2 al. bred. Mellan grimen och såget 1 alen. - - Bredwid sågen är en skattlagd mjölkvarn med twenne par stenar. På hemmanets egor finns endast någon tillväxande furuskog och uppgifwes att främmat timmer, som hit föres, sågas wid pass 20 tolfte bräder om året".

Ägaren, kanslirådet Fredrik Berch, framhöll att furuskogarna i Farstorps socken "bestå af omogen swallow af ringa värde och tjensliget, hwarföre jag till eget behof hämtat furutimmer från Wittsjö på någon mils afstånd, således har Ekewirke mäst blifwit hitfört, hwilket dock efter sednaste skogsordningen äfwen upphört."

Vidare framhöll Berch att sågen endast kan gå vid flod "och allt så sällan utan wid höst och vår" och att de torra sanbräddarna vid N.Fredskogs kvarndämning "drager mycket watten sig uti Jorden innan det hunnit min såg". Eftersom sågen är belägen intill tullmjölkvarnen, kan de båda verken inte vara igång samtidigt "emedan vattuströmmen till såget motar mjölkvarnens vattuströmmar bakom hjulet, så att detta hindras i sitt omlopp".

Synerätten skattlade sågkvarnen för 20 tolfte bräders sågning. Eftersom såglönen beräknas utgöra 1 Rdr 22 skilling, skall 1/8 härav eller 8 skilling 9 rst "ärligen till Kongl. Majt. och Kronan utgå". Endast husbehovssägning får företagas.

Tillägg 9

Kvarnställe nr 52. Skeröds sågkvarn.

Tillägg till historiken:

Ur protokollet vid sågkvarnssyhen i Skeröd den 1/9 1796 citeras:
Skeröds fyra åboar "hafwa nära wid hemmansåbyggnaderna en Såg-
qvarn, som stådt af ällder, belägen wid en bäck - -, hvilken såg-
qvarn med ett 2 alnar långt groft sågblad, wid ett 2 alnar högt
fall, med ett hjul 2 1/4 al. högt 1 1/2 al. bredt, och hwarwid kan
skjäras 11 al. långa och 21 tum tjocka stockar, tillhörer bemälte
åboar i mohn af hwarderas hemmantal;

Anmälandes åboarne detsamma som Syno- och Skattläggningsmännen
äfwen eljest utrönte, att de för det närwarande äga tillgång till
egen skog till sågstockar för mer än 1/6 af de 300 stockar, hvil-
ka härwid till 150 tolfter bräder årl. kunna skjäras, utan från
ofwanbelägne skogar i Åkarp, Wittsjö, Werum och Farstorps socknar
köpa det öfriga, - - de bräder som härwid sågas, föras dels
af Åboarne sjelfwa 6, 7, 8 och flere mil till och ut på slätt-
bygden, hwarföre de tillbyta sig spannemål, dels säljas hemma
wid gården till slättboar. Begärandes åboarne, att få wärket till
sågning af 300 st. stockar årl. skattlagt, helst de som besitta
swaga och magra hemman räkna sågningen, derigenom de komma i till-
fälle att med en mindre kostnad än annars skaffa sig brödfödan
från slätten, för en den säkraste utväg till deras bärning och
hemmanens skatters och rustnings utgörande."

Sågen skattlades enligt ägarnas önskan för 150 tolfter bräders
sågning. En bräda på varje tolft räknas som åboarnas såglön,
d.v.s. 12 1/2 tolfter. Kronoräntan blir 1/12 av såglönen.

År 1830 skattlades Skeröds sågkvarn änyo, nu endast för en
årlig salusågning av 45 tolfter bräder. (Kammarkollegii utslag
den 23/4 1830; dokumentet förvarat hos lantbr. Gustaf Pålsson,
Skeröd)

Tillägg 10

Ikane

V. Gönge hdl.

Færstapir nr.

1959

Liquid Irensens

Tilling list

kræmninga

ringens frá Fær-
stapir nr.

(Kraustalla

nr. 2, 9, 10, 33,

" 44, 44b, 46-52.)

Ac M. 14401: 1-100. !